

Gülənə Vaqif qızı İSAYEVA
Azərbaycan Universitetinin müəllimi

MÜƏSSİSƏLƏRİN MALİYYƏ VƏZİYYƏTİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNİN NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ

Xülasə

Müəssisələrin fəaliyyəti zamanı istehsal, satış və kapitalın fasiləsiz olaraq dövr etməsi prosesi baş verir. Bunun nəticəsində isə onların maliyyə vəsaitlərinin həcmində əhəmiyyətli dəyişikliklər yaranır. Ona görə də müəssisənin özünəməxsus maliyyə siyasəti hazırlanmalıdır. Maliyyə vəziyyətinin təhlili üzərində qurulan bu siyasətin məqsədi müəssisənin maliyyəsinin idarə edilməsi üçün elə bir sistem qurmaqdır ki, o, gələcəkdə qarşıya çıxacaq taktiki və strateji vəzifələri yerinə yetirə bilsin.

Təqdim olunan məqalədə maliyyə vəziyyətinin təhlilinin aparılmasına nəzəri yanaşmalar və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri barədə araşdırmalar öz əksiünü tapmışdır.

Açar sözlər: müəssisə, maliyyə, təhlil, idarəetmə, nəzarət, hesabat, gəlir.

JEL: F40

Giriş

Hazırkı dövrdə müəssisələrin rəhbərliyi qarşısında duran əsas vəzifələrindən biri daxili və xarici mühitdə baş verən dəyişikliklərin müəssisələrə ola biləcək mənfi təsirlərinə nəzarət etməkdir. Belə nəzarət mexanizminin əsasən müəssisə maliyyəsinin düzgün təşkili üzərində qurulur. Bu Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin idarə edilməsi sistemi kimi maliyyə mexanizminin əsas hədəfi məhsul buraxılışından əldə olunan gəlirlərin artırılmasıdır. Müəssisə maliyyəsinin qiymətləndirilməsində və iqtisadi qərarların qəbulunda maliyyə hesabatları xüsusi rol oynayırlar.

Müəssisələr maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsində istifadə olunan xüsusi maliyyə alətləri və maliyyə metodları vardır. Maliyyə alətləri müəssisənin təsərrüfat və kommersiya fəaliyyətinə təsir göstərə bilən bu elə bir toplanmış maliyyə göstəriciləridir. Maliyyə metodları isə maliyyə tənzimlənməsi, maliyyə proqnozlaşdırılması və maliyyə nəzarəti mexanizmini əhatə edir.

Müəssisələrin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsinə nəzəri baxışlar. Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin düzgün və obyektiv qiymətləndirilməsi onun idarə heyətindən əlavə həmin müəssisə ilə birbaşa qarşılıqlı biznes əlaqələrində olan təşkilatlar üçün də əhəmiyyətlidir. Ona görə ki, maliyyə vəziyyəti eyni zamanda müəssisənin kommersiya fəaliyyətinə də təsir göstərir. Əgər müəssisənin maliyyə vəziyyəti qənaətbəxş deyilsə, onda onun daxili və xarici münasibətləri zamanı hesablaşmaların vaxtında aparılması imkanları tədricən məhdudlaşır və son nəticədə müflis

olmasına gətirib çıxarır.

Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin bir qayda olaraq, üç səviyyəsi fərqləndirilir:

1. Sabit maliyyə vəziyyəti – bazar rəqabəti şəraitində müəssisə və təşkilatın ödəmə qabiliyyətini saxlamaq imkanındır;

2. Qeyri-sabit maliyyə vəziyyəti – müəssisənin öz öhdəliklərini vaxtı-vaxtında yerinə yetirməməsi və gecikdirməsidir;

3. Böhranlı maliyyə vəziyyəti – müəssisə və təşkilatın öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsidir. Bu cür hallarda müəssisə iflasa uğramış hesab olunur [3, s. 74].

Müasir şəraitdə dövlət təminatının olub-olmasından asılı olmayaraq, hətta yüksək inkişaf pilləsinə çatmış müəssisələrdə də maliyyələşdirmə mənbələrinin artırılmasına müəyyən dərəcədə ehtiyac hiss olunur. Müəssisə maliyyələşdirmə mənbələrini bazar vəziyyətini araşdırmaqla, əldə olunan məlumatları obyektiv təhlili əsasında müəyyən edə bilər. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, maliyyə vəziyyəti müəssisənin rəhbərliyindən əlavə xarici investorların da maraq dairəsindədir.

Beləliklə, müəssisənin maliyyə vəziyyətinin təhlili ilə yalnız onun rəhbərliyi deyil, həmçinin təsisçilər, investorlar, banklar, dövlət orqanları xüsusilə vergi orqanı və s. məşğul olurlar. Buxarımdan müəssisənin maliyyə vəziyyətinin təhlili iki yerə ayrılır: daxili və xarici. Daxili təhlil müəssisədə idarəetmə qərarlarını verən şəxslər tərəfindən mühasibat uçot registrlərində olan məlumatlarla faktiki məlumatların müqayisəsi

nəticəsində əldə olunan informasiyaya əsasən aparılır. Xarici təhlil isə müəssisənin fəaliyyətində marağı olan investorlar, təsisçilər, malgöndərənlər, banklar, vergi xidməti orqanları tərəfindən mətbuatda açıq şəkildə göstərilən informasiyalar əsasında aparılır. Müəssisənin investisiya fəaliyyəti onun maliyyə vəziyyətindən, ardıcıl olaraq, müəssisənin maliyyə vəziyyəti isə öz növbəsində istehsal-satış fəaliyyətindən asılıdır. Beləki, məhsul istehsalı və satışı pul vəsaitinin daxil olmasında başlıca mənbə rolunu oynayır. Əgər qarşıya qoyulan hədəflər yerinə yetirilməzsə, onda vəsait daxilolmaları azalır, nəticədə müəssisənin maliyyə sabitliyi pozulur və müflisləşmə başlayır.

Müasir dövrdə müflisləşmə yalnız müəssisə və təşkilatların deyil, həmçinin dövlət strukturlarının fəaliyyətinin bir hissəsidir. Məlum olduğu kimi, hazırda iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində çoxlu sayda yeni müəssisələr yaransa da, onlardan yalnız rəqabətə rəqabətə tab gətirə bilənlər qalır, digərləri isə bazarı tərk etmək məcburiyyətində qalırlar.

Müəssisələr yarandığı vaxtdan etibarən bir-biriləri ilə qarşılıqlı fəaliyyətdə olurlar. Bu əlaqənin ayrılmaz tərkib hissələrindən biri də öz üzərlərinə götürdükləri müqavilə öhdəliklərinin icra olunmasıdır. İstənilən öhdəliyin yerinə yetirilməsi isə maliyyə, vaxt və səmərəli idarəçilik

tələb etməklə yanaşı məsuliyyət və risklə də bağlıdır.

Bütün qeyd edilənlər müəssisənin maliyyə vəziyyətinə təsir göstərən amillərin aşkar olunmasını və onların təsir dərəcələrinin qiymətləndirilməsini tələb edir. Düşünürük ki, yalnız belə çoxşaxəli təhlillər əsasında aparılan strategiya davamlı şəkildə uğurla nəticələnə bilər.

Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin statistik təhlili nəticələrinin qiymətləndirilməsi. Müəssisənin maliyyə vəziyyətini təhlil etmək üçün ümumi metodologiyaya uyğun olaraq, yaxın 3-5 ilin retrospektiv məlumatlarını təhlil etmək lazımdır. Belə təhlillər maliyyə vəziyyətinin sabitliyi səviyyəsini üzə çıxarmaqla yanaşı, müəssisə rəhbərliyinə vaxtında uyğun tədbirlərin görülməsi üçün zəmin yaradır. Hər bir müəssisə özünün bazar mövqeyini dəqiqləşdirməlidir. Əks halda onun bazar fəaliyyəti uğurlu və uzunmüddətli olmaya bilər.

Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına göstərilən hərtərəfli dəstək nəticəsində yaranan müəssisələrin sayı demək olar ki, hər il artır. Onların hamısının fəaliyyəti gözlənilən kimi olarmı? Bu suala Azərbaycanda Kənd təsərrüfatı müəssisələrini əsas iqtisadi göstəricilərinin təhlilinə nəzər yetirməklə cavab vermək olar.

Cədvəl 1.

Kənd təsərrüfatı müəssisələrini əsas iqtisadi göstəriciləri, min manat

Göstəricilər	2017	2018	2019	2020	2021	2021/ 2017, dəfə
Mənfəət	83720	116506	120622	132835	201836	2,4
Zərər	20906	19587	27926	28820	30638	1,5
Ümumi mənfəət	62814	96918	92696	104016	171197	2,7
Satışdan əldə edilən gəlir	504031	558807	622035	637351	794863	1,6
Bitkiçilikdə mənfəət, (zərər(-))	32235	56577	68795	69321	127159	3,9
Heyvandarlıqda mənfəət, (zərər(-))	24355	19048	10481	27180	32557	1,4
Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu, faktiki satış qiymətləri ilə	383157	384958	615203	814426	988366	2,6

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>

Cədvəl məlumatlarından görünür ki, təhlil obyekti kimi seçilən bütün göstəricilər dinamik olaraq, artmışdır. Eyni zamanda 2017-2021-ci illər aralığında artım dinamikası 1.4-3,9 dəfə arasında

dəyişmişdir. Əslində kifayət qədər mükəmməl bir vəziyyətdir. Lakin araşdırılan müəssisələrin fərdi göstəricilərinə istiqamətlənən təhlil bir qədər fərqli və demək olar ki, daha real vəziyyəti ortaya qoyur.

Cədvəl 2

Kənd təsərrüfatında zərərli işləyən müəssisə və təşkilatların zərəri

Göstəricilər	2017	2018	2019	2020	2021	2021/ 2017, faizlə
Fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı, ədəd	1608	1641	1471	1024	1035	64,4
o cümlədən						
Mənfəətlə işləyənlərin sayı, ədəd	1512	1560	1376	880	880	55,3
Zərərli işləyənlərin sayı, ədəd	96	81	95	61	70	72,9

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>

Cədvəldən görünür ki, 2017-ci illə müqayisədə ölkəmizdə kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı 35,6 faiz azalmışdır. Müşahidə olunan real vəziyyət ölkəmizdə xidmət müəssisələrinin yaradılması meyllərinin daha güclü olmasını göstərir. Bunu da kənd təsərrüfatında istehsal tsiklinin uzunluğu və risklərin yüksək olması ilə əlaqələndirmək olar. Təhlilə qayıdaraq, qeyd etmək olar ki, zərərli işləyən müəssisələrin sayı 2017-ci ildə 5,9 faiz, 2018-ci ildə 4,8 faiz təşkil etdiyi halda 2021-ci ildə 6,7 faizə qədər yüksəlmişdir. 2019-2020-ci illərdə dünya iqtisadiyyatını iflic edən Covid-19 pandemiyasının bütün müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə istisnasız mənfi təsirini nəzərə almaqla, həmin dövrü aparılan təhlildən sərfənəzər etməyi məqsədəuyğun hesab etdik.

Hər iki cədvəl məlumatlarının təhlilinə olan yanaşmalar göstərdi ki, maliyyə vəziyyəti ümumiləşdirilmiş şəkildə deyil, müəssisə və hətta onun struktur bölmələri üzrə fərdi aparılmalı, real vəziyyət üzə çıxarılaqla lazımı tədbirlər kompleksli işlənilməlidir.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan dünyada kifayət qədər zəngin təbii qaz və neft sərvətləri ilə tanınan ölkələrdən biridir. Neft və təbii qaz resursları ilə zəngin olan digər ölkələr kimi, Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı əhəmiyyətli dərəcədə təbii sərvətlərdən çox asılıdır. Beləki, neft və təbii qaz Azərbaycanın Ümumi Daxili Məhsulunun 45, maliyyə gəlirlərinin 70 və ticarət dövriyyəsinin təxminən 90 faizini təşkil edir.

Neft qiymətlərinin kəskin artdığı dövrdə (Oil Boom) bütün neft ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da, təcili olaraq, daxili iqtisadiyyatın gücləndirilməsi zərurəti yarađır. Beləliklə, son 15 ildə baş verən beynəlxalq böhran Azərbaycanda neftin qiymətinin kəskin artması iqtisadiyyatın güclənməsini və ÜDM-un sabitliyini təmin etdi (social watch, 2017). Böhran zamanı neft və qaz təsərrüfatının mövqeyinin ciddi şəkildə zəifləməsindən sonra Azərbaycanın milli iqtisadiyyatı miqyasında bir çox yeni dəyişikliklər

edilməsi zərurəti yarandı ki, bunlardan ən başlıcası isə qeyri-neft iqtisadiyyatının inkişafı strategiyasının seçilməsi idi.

Mövcud iqtisadi şəraitdə təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq, hər bir təsərrüfat subyekti yəni müəssisə dayanıqlı, davamlı və sabit fəaliyyət göstərə bilməsi üçün lazımı miqdarda maliyyə resursları ilə təmin olunmalıdır. Fəaliyyət göstərən hər bir müəssisənin maliyyə resursları əsasən işlərin görülməsindən, xidmətlərin göstərilməsindən və məhsul satışından əldə edilən mənfəətdən, əsas vəsaitlərin amortizasiyası ayırmalarından və kənardan cəlb olunan vəsaitlərdən ibarətdir.

Məlum olduğu kimi, müəssisənin formalaşdırılması zamanı onun təşkilinin əsas halqası kimi nizamnamə kapitalı çıxış edir. Ona görə də nizamnamə kapitalı müəssisənin fəaliyyətinin təşkili üçün açar rolunu oynayır.

İnvestisiya fəaliyyətindən daxilolmalar özünü digər aktivlərin, eləcə də qiymətli kağızların satışından daxil olan pul vəsaitləri kimi təcəssüm etdirir. Maliyyə fəaliyyətindən daxilolmalar özünü müəssisənin sahibləri arasında səhm və istiqrazların satılması, dəyişdirilməsi nəticəsində yaranan pul vəsaitləri kimi özünü büruzə verir.

Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin təkmilləşdirilməsi əsasını düzgün qurulmuş biznes plan təşkil edir. Biznes planının əsas vəzifəsi müəssisənin iş prinsiplərini müəyyən etməkdir. Buna misal olaraq, gələcəkdə əldə edəcəyi gəlirlərin hansı istiqamətlərdə istifadə ediləcəyi biznes planının "Maliyyə və digər ehtiyatlar" hissəsində göstərilərək əvvəldən müəyyən edilir. Buna əlavə olaraq, müəssisənin biznes planını daha səmərəli etmək üçün yerli və beynəlxalq iqtisadiyyatda baş verən dəyişikliklər nəzərə alınmaqla ona lazımı düzəlişlər etmək lazımdır [1, s.127].

Qarşıya qoyulan məqsədlərə effektiv şəkildə nail olunması hər bir müəssisə üçün vacib məqamlardan biridir. Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin və maliyyə vəziyyətinin təhlili və proqnozlaşdırılması istiqamətlərindən biri də qarşıya qoyulan

məqsədlərə çatmaq üçün sərf olunacaq məsrəflərin müəyyən olunmasıdır. Son olaraq maliyyə strukturunu və maliyyə hesabatları düzgün təşkil edildikdən sonra müəssisə gələcək dövrlərlə bağlı proqnozlaşdırmalar apararaq əldə edə biləcəyi gəlirlər və yarana biləcək xərclər haqqında əvvəlcədən tədbirlər görməyə çalışmalıdır. Bu tədbirləri görmək üçün müəssisə öz resurslarından səmərəli şəkildə istifadə etməlidir. Buna misal olaraq yeni ediləcək investisiyaları gətirmək olar. Hər hansı bir müəssisəyə investisiya etməzdən əvvəl həmin müəssisənin maliyyə hesabatlarını nəzərdən keçirməklə, ediləcək investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyi göstəriciləri üzrə proqnozlar edilməlidir.

Ümumiyyətlə, müəssisələrdə maliyyə işinin və təhlilinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- müəssisənin maliyyə siyasətinin hazırlanması və həyata keçirilməsi;
- təsərrüfat fəaliyyətinin fasiləsiz təhlili və nəzarət mexanizminin qurulması;
- xərclərin optimallaşdırılmasının təşkili;
- mənfəətin optimal bölüşdürülməsinin təşkili;
- dividend siyasətinin dövrün tələblərinə uyğun qurulması;
- elmi-texniki tərəqqinin istehsalata tətbiqinin

genişləndirilməsi.

Nəticə

Aparılan araşdırmalardan belə qənaətə gəlmək olar ki, müəssisənin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi və balansının strukturunun müəyyən edilməsi üçün onun maliyyə vəziyyətinin hərtərəfli və dərin təhlilinin aparılması mütləqdir. Belə təhlildən əldə olunmuş nəticələr müəssisədə idarəetmə qərarlarının qəbulunda, müəssisənin rəqabətli fəaliyyətinin təşkilində və vəsaitlərin səmərəli yerləşdirilməsində əhəmiyyətli dərəcədə rol oyna bilər.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Ataşov B.X., Novruzov N.N., İbrahimov E.Ə. Müəssisələrin maliyyəsi, dərslik, Bakı, 2009, 356s.
2. İsmaylov N.M, Zeynalov T.Ş., Mahmudov İ.M. İqtisadi təhlil, dərslik, Bakı 2010, 427s.
3. Müslümov S.Y., Kazımov R.N. Maliyyə təhlili, Bakı 2011, 312s.
4. Liferenko Q.S. Müəssisənin maliyyə təhlili (azərbaycan dilinə tərcümə), Bakı İqtisad Universiteti nəşriyyatı, Bakı 2010
5. Vəliyev D., Rəhimov D., "Beynəlxalq Maliyyə", dərslik, Bakı 2010.
6. www.maliyye.gov.az
7. www.lotos.com.az

Гюлана Вагиф кызы ИСАЕВА
 Университет Азербайджан, преподаватель

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОЦЕНКИ ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ

В ходе деятельности предприятий происходит непрерывное обращение процесса производства, сбыта и капитала, в результате чего происходят существенные изменения в объеме их финансовых ресурсов. Поэтому необходимо подготовить собственную финансовую политику компании. Целью этой политики, основанной на анализе финансового положения, является построение такой системы управления финансами компании, которая сможет выполнять тактические и стратегические задачи, которые могут возникнуть в будущем.

В представленной статье отражены теоретические подходы к анализу финансового положения и направления его улучшения.

Ключевые слова: предприятие, финансы, анализ, управление, контроль, отчетность, доходы.

Gulana Vagif ISAYEVA
Teacher of Azerbaijan University

THEORETICAL ASPECTS OF ASSESSING THE FINANCIAL CONDITION OF ENTERPRISES

Summary

During the activity of enterprises, the process of production, sales and capital is continuousl circulating. As a result of this, significant changes in the volume of their financial resources occur. Therefore, the company's own financial policy should be prepared. The purpose of this policy, which is based on the analysis of the financial situation, is to build such a system for managing the company's finances that it can fulfill the tactical and strategic tasks that may arise in the future.

In the presented article, the theoretical approaches to the analysis of the financial situation and the directions of its improvement are reflected.

Keywords: enterprise, finance, analysis, management, control, reporting, income.